

La política exterior de la Segona República (1931-1939)

The Foreign Policy of the Spanish Second Republic (1931-1939)

Per

Adrián Díaz Jiménez

Tutor

Victor Gavín Munte

Universitat de Barcelona TFG

Resum

El propòsit d'aquest treball es estudiar l'estat de la qüestió de les claus principals de la política exterior espanyola durant la Segona República i el paper d'Espanya a la Societat de Nacions del 1931-1939, amb l'objectiu d'intentar trobar els motius de la no intervenció de les potències democràtiques en ajuda de la República durant la guerra civil.

Abstract

The purpose of this work is to study the state of the art in the foreign policy of the Spanish Second Republic and the role of Spain in the League of Nations in the years 1931-1939, with the aim to find out the motives of the non intervention policy applied by the democratic powers in the Spanish Civil War.

Paraules claus

Espanya, Política exterior, Societat de Nacions, República, Guerra Civil, Europa.

Keywords

Spain, Foreign Policy, League of Nations, Republic, Civil War, Europe.

Taula de continguts

o se encontraron elementos de tabla de contenido.

INTRODUCCIÓ

Per a la realització d'una síntesi sobre la política exterior de la Segona República, cal fer una gran recerca bibliogràfica degut a que hi ha molta informació sobre aquest tema. En aquesta recerca he seleccionat els autors que per al meu parer son especialistes en política exterior i han fet una recerca mes a fons, així l'obra de Sebastian Balfour i Paul Preston¹ es una obra cabdal de la relació d'Espanya i les grans potències durant el segle XX, sent una obra col·lectiva que reuneix els treballs de diferents especialistes els capítols que ens interessin són els d'Ismael Saz i Enrique Moradiellos. Del segon hem seleccionat també *El reñidero de Europa*² la qual ens parla sobre les dimensions internacionals de la guerra civil espanyola i el gran *tauler* d'escacs

¹ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. Crítica. Barcelona. 2002.

² MORADIELLOS, Enrique. *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la guerra civil española*. Ediciones Península. Barcelona 2001

que es la política internacional del moment. Javier Tusell a *La política exterior de España en el siglo XX*³ ens fa una síntesi sobre la política exterior espanyola del segle XX molt útil per a contextualitzar el tema. De tota manera considerem que l'obra cabdal sobre la política exterior de la Segona República espanyola es *La democracia asesinada* de Jean François Berdah⁴. Aquesta obra és el resultat d'un important treball de recerca en arxius sobre el tema que ens ocupa, del qual l'autor ens ofereix una mostra amb els documents que ens aporta junt amb el text.

Les motivacions per fer aquest treball son de caire acadèmic. El tema de la política exterior de la Segona República Espanyola es cabdal per entendre les diferents reaccions dels països europeus després del fallit intent de cop d'Estat del general Franco el 18 de juliol de 1936. Durant aquell període, en la meua opinió, es van gestar moltes de les futures decisions dels països europeus en el context de la Guerra Civil Espanyola, un dels esdeveniments més importants del segle XX.

Context històric

El període d'entreguerres (1918 - 1939) suposa un temps de canvis molt profunds a la societat i de radicalització d'aquesta a Espanya. L'esclat de la Primera Guerra Mundial (1914 - 1918) i la seva decisió de neutralitat l'hi va produir grans beneficis sobretot econòmics graciés a l'augment de les exportacions amb destí vers els països combatents. Tot això va quedar truncat al finalitzar el conflicte, quan Espanya va a tornar al segon plànol europeu, i l'ascens del moviment obrer va fer que trontolles el sistema de la Restauració, El 13 de setembre de 1923 el governador militar de Barcelona, el general Primo de Rivera va dur a terme un cop d'Estat amb el recolzament de les classes dirigents i de les guarnicions i la passivitat del poble en general. La dictadura de Primo de Rivera, que es pot dividir en dos grans fases; el directori

³ TUSELL, Javier. *La política exterior de España en el siglo XX*. Biblioteca Nueva. Madrid.2000.

⁴ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada. La República española y las grandes potencias, 1931-1939*. Crítica. Barcelona.2002.

militar (1923-1925) i el directori civil (1925-1930) no va poder acabar amb els grans problemes de la societat espanyola, només va utilitzar la força per intentar acabar amb els que no eren partidaris del règim, el moviment obrer i el catalanisme polític. Només va poder solucionar el problema colonial del Marroc amb l'ajut de França al 1925, fet que va ser venut per la propaganda política com una gran victòria militar. Davant la progressiva pèrdua del recolzament dels grans dirigents i burgesos, el 30 de gener de 1930 Primo de Rivera va marxar a París i va deixar el poder en mans del monarca Alfons XIII. Els partits antimonàrquics van signar el Pacte de Sant Sebastià (17 d'agost de 1930), una aliança per a substituir la monarquia d'Alfons XIII per una república. Les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, van resultar en el triomf dels partits pro – republicans el que motivà la marxa del monarca i l'adveniment de la II^a República.

L'Europa posterior a 1918 era molt diferent a la que hi havia només quatre anys abans. L'Europa d'entreguerres és un escenari ple de tensions entre les principals potències europees. Amb la derrota alemanya a la Primera Guerra Mundial i la signatura del abusiu Tractat de Versalles, s'obre per a la jove República de Weimar un futur obscur, i m'entre en el si de la societat alemanya es comença a generar un sentiment de revenja envers els països victoriosos.

Per iniciativa del President dels Estats Units, Woodrow Wilson, i concretament en base al darrer dels seus famosos catorze punts un organisme internacional amb la funció d'arbitrar els conflictes i evitar una nova guerra mundial. És la Societat de Nacions creada el 1920, i que ja neix amb la dificultat que el Congrés dels Estats Units va votar en contra de la seva adhesió a la mateixa deixant l'organisme sense el seu creador i el que més creia en la seva capacitat.

La vida política de l'època d'entreguerres es caracteritzà per la crisi dels règims polítics liberals, sorgits de la tradició il·lustrada i de la Revolució Francesa. Predominant les alternatives autoritàries o feixistes, sorgides en bona part per combatre el comunisme establert a la Unió Soviètica a partir de la Revolució Russa. A més, la política d'entreguerres coneix l'accés d'àmplies i noves capes de població a la vida política i l'exercici del seus drets cívics i socials, gràcies a

la difusió del sufragi universal i al protagonisme dels partits socialdemòcrates i als sindicats obrers. El gran repte de l'època d'entreguerres va ser la integració de les masses en la vida política de les nacions. El resultat més freqüent va ser que aquesta incorporació no es va fer a través de procediments parlamentaris, sinó mitjançant el recurs als sentiments més irracionals i emotius de les masses, especialment en els règims feixistes⁵.

La política exterior de la Segona República

La política exterior durant la Segona República (1931-1939), fou diferent en funció dels partits que estaven al govern, per això, s'ha de fer una separació cronològica entre els quatre diferents etapes que tingueren lloc: Primer Bienni (1931-1933), que acaba amb la derrota de la coalició republicana-socialista i l'entrada al govern dels partits de dretes, l'anomenat Bienni Negre (1933-1936), la tercera etapa després de la victòria electoral del Front Popular (febrer 1936-juliol 1936) i per últim, tot i que el govern continua essent el front popular, el context de la guerra civil fa que s'hagi de considerar una etapa diferent que va de juliol de 1936 fins a la caiguda de la República l'1 d'abril de 1939.

La República recull a la seva constitució redactada i promulgada el 9 de desembre de 1931, dues de les premisses bàsiques, en opinió de la especialista en política exterior espanyola Mª Angeles Egido León, que van caracteritzar la política exterior d'Espanya durant la Segona República: el pacifisme, com a norma bàsica en les relacions internacionals, l'adhesió incondicional d'Espanya a la Societat de Nacions⁶. A més, la República va estar present, com a part activa, als principals organismes internacionals de l'època. La política exterior republicana també va prendre mesures d'apropament al tema colonial i en les relacions hispanoamericanes.

Jean François Berdah, especialista en la història d'Espanya al segle XX i de les seves relacions internacionals, explica en la seva obra *La democràcia asesinada* que la política exterior de la Segona República va ser un canvi molt gran i molt significatiu envers a l'antiga política exterior espanyola. Per a ell, els

⁵ VILLARES, Ramón; BAHAMONDE, Ángel. *El mundo contemporáneo siglos XIX y XX*. p. 254-255

⁶ TUSELL, Javier. *La política exterior de España en el siglo XX* p.194.

discursos dels homes de la República divergeixen molt dels que sostenien els defensors de la monarquia, per el seu “llenguatge teòric i grandiloqüent, que desconnectava de la realitat en nombroses ocasions, fruit de l’òptica intel·lectual dels seus autors”⁷. A diferència de Berdah, Ismael Saz, professor de història contemporània a la Universitat de València, explica, a l’obra *España y las grandes potencias del siglo XX*, que la política exterior de la segona República va apostar per mantenir el *statu quo*, que es va diferenciar de la política exterior de la dictadura de Primo de Rivera, en que aquesta, va fer un tímid desafiament al *statu quo* internacional. Ho argumenta dient que la política exterior de la Dictadura i de la Segona República buscaven els mateix objectiu, treure a Espanya del suposat estat de postració en que es trobava, projectant-la cap a l’exterior i aspirant a tornar a tenir un pes al concert de les nacions, de tota manera mentre a la Dictadura va intentar desafiar el *statu quo* creat després de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) amb la creació de la Societat de Nacions i amb el pacte de Versalles al rerefons, la República va acceptar aquest *statu quo* i va treballar per tenir un paper més protagonista dintre del mateix. Ismael Saz destaca la incapacitat republicana per a concretar una aliança solida amb França que l’hauria preservat de la futura intervenció feixista en la Guerra Civil⁸. Per a Mª Angeles Egido León en canvi, la república va tenir, o quant menys va intentar tenir, una política internacional acord amb les seves possibilitats, les seves aspiracions i els seus interessos. La seva principal intenció, conscient de l’escassetat de mitjans materials, va ser canviar la forma, ja que no el fons, determinat per la geografia, la història i el simple pragmatisme. El fons seguia essent la neutralitat, però la forma ja no era l’aïllament. El fons seguia essent l’adscripció al bloc franco-britànic, encara que amb una nova consideració envers Itàlia en clau mediterrània, però la forma no era la dependència, sinó la cooperació i, en la mesura de les possibilitats i de la conjuntura, inclòs la dissidència quan no l’enfrontament. El fons seguia essent el pacifisme, però la forma era una col·laboració amb el grup de països neutrals, primer els del vuit, després els del sis. El fons seguia essent l’atenció especial a les àrees tradicionals de l’acció exterior: Àfrica, Hispanoamèrica i

⁷BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.11

⁸ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p.50

Portugal, però la forma, amb totes les matisacions i els condicionants alternatius, responia a una nova manera d'entendre la posició d'Espanya a Europa i al Mon, encara que les expectatives no es traduïssin finalment en realitats⁹.

La situació geogràfica d'Espanya, per a Ismael Saz, es un tema cabdal perquè Espanya presentava l'inconvenient de constituir una zona d'alt interès geoestratègic per a les grans potències i la Societat de Nacions podia fracassar en el seu intent d'assegurar la pau mundial, per això, es van considerar dues línies complementàries d'actuació del govern de la República, per una part, la possibilitat d'un acord sobre el Mediterrani que garantís el *statu quo* del mateix, i per l'altre, l'adopció de les mesures necessàries en el terreny de la modernització i racionalització del exèrcit espanyol i el reforçament de les seves defenses, en Balears especialment, es contradeia amb la política oficial pacifista que propugnava la constitució republicana.

Per a Ismael Saz, els dirigents republicans tenien una concepció clara, coherent, moderna i progressista del que havia de ser la política exterior espanyola, el que no vol dir, necessàriament, que els diferents governs fossin capaços de traçar sobre aquesta base un programa definit i articulat. El nucli d'aquesta concepció venia constituït per la convicció de que la política exterior de la República no podia ser sinó la prolongació vers l'exterior dels mateixos principis democràtics que inspiraven l'interior, conseqüentment la política exterior republicana devia ser democràtica, pacifista, desproveïda d'ambicions territorials o colonials, basada en els principis de transparència i universalitat i activa en el sentit de participar, per dret, però també per obligació, en els destins d'Europa i del Mon. El seu punt de referència era l'organisme de la Societat de Nacions que era percebut com l'equivalent en el plànol internacional del que pretenia ser la República en el plànol nacional.¹⁰

La República espanyola era molt dependent del context internacional, necessitava un context de pau per a poder consolidar-se, per això, l'existència d'un món pacífic era percebut com una necessitat indispensable per a que la

⁹ TUSELL, Javier. *La política exterior de España en el siglo XX*. p.219-220

¹⁰ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p. 52-53

República pogués portar a terme la seva política reformista. En un principi, es suposava que posar-se sota del paraigües de la Societat de Nacions garantia aquesta pau i feia totalment innecessària una costosa política d'armament, però, ni el món va caminar en els anys successius cap a una direcció d'afirmació dels principis i els règims democràtics, per la puixança del feixisme i el nazisme, ni la Societat de Nacions compliria en absolut els fins per els que va ser concebuda.

La proclamació de la República espanyola es va veure en el context internacional de diferents maneres. Per a Gran Bretanya, la proclamació d'una República a la Península Ibèrica, inspirada en un model francès, només podia, segons el Foreign Office (organisme d'affers exteriors britànic) enfortir la posició de París a la Societat de Nacions, mentre es començava a definir en a l'horitzó la celebració d'una Conferència de Desarmament, que era l'única possibilitat d'acabar amb l'hegemonia militar francesa al continent, es a dir, la proclamació de la República espanyola a Gran Bretanya es va viure amb un cert recel i una por a la possible aliança franco-espanyola.¹¹ Per a França, no era tan clara aquesta potencial aliança francoespanyola, de fet, res autoritzava a creure que els francesos tinguessin realment l'intenció d'atribuir a Espanya un paper important en els seus projectes polítics europeus, simplement van firmar un acord entre règims d'idèntica naturalesa, amb la finalitat de cuidar el blasó d'una política francesa que estava essent sacsejada per els fracassos a l'exterior. A Berlín, la preocupació per la proclamació de la República espanyola era molt semblant a la de Londres. Des de la proclamació de la República, en efecte, Espanya havia merescut especial atenció de las ambaixades, preocupades per l'enfonsament de les forces de la dreta i l'ascens de l'esquerra política, a través sobre tot del enfortiment del Partit Socialista que per primer cop accedia al govern. A Londres i Berlín es temia una expansió del comunisme per Europa i que Espanya fos el seu epicentre¹².

Manuel Azaña, personatge indispensable i amb un gran protagonisme durant la Segona República, va ser cap de govern durant el primer bienni i president de la República durant el Front Popular, essent un personatge cabdal per entendre

¹¹ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p. 28.

¹² BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.35.

els interessos exteriors espanyols durant la Segona República. Per a Jean François Berdah, el pensament d'Azaña en matèria de política exterior era una mescla de tradicionalisme i de modernisme. Tradicionalisme perquè els objectius aparents de la seva política; eren l'abandonament de l'actuació imperialista a favor de la neutralitat i el pacifisme, concentració de l'activitat exterior ens els interessos vitals per Espanya, es a dir, a Gibraltar i Marroc, un apropament sincer i real a les nacions de parla hispànica i Portugal, i a la conservació de l'amistat francesa i britànica. Modernisme perquè, en lloc de repetir els errors que en el passat hagués comès la monarquia, com creure que es podia desenvolupar una política de prestigi sense mitjans, Azaña es va mostrar molt més realista al defensar per exemple l'adequació entre els objectius i els instruments de la política exterior espanyola, a partir sobre tot de la complexa reestructuració de l'aparell militar.¹³

En canvi, per a Mª Angeles Egido León, les dues grans aportacions del pensament de Manuel Azaña a la projecció internacional d'Espanya i de la República al mon van ser el pacifisme actiu a Ginebra i la neutralitat entesa com a participació efectiva en els problemes del mundials.¹⁴

1er Bienni (1931-1933)

Amb l'inici del govern Azaña el desembre de 1931 i fins al final del mateix, el gabinet va escometre un ampli programa de reformes estructurals que tenia dos camps d'aplicació fonamentals: La reforma de l'aparell de l'Estat, en un sentit democràtic, i la reforma de la societat espanyola amb una orientació progressista.

La política exterior en aquesta etapa de la República responia, almenys a l'immediat, mes a l'improvisació que a una orientació fruit d'una reflexió madurada. Tot i això, es van intentar fer mesures modestes de reforma a l'aparell de la política exterior espanyola, ja que molts ambaixadors van dimitir

¹³ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.13

¹⁴ TUSELL, Javier. *La política exterior de España en el siglo XX*. p. 197.

per que no estaven d'acord amb el nou règim implantat l'abril del 1931, Aquestes noves vacants van ser ocupades per intel·lectuals i per gent preparada, però no van tenir cap impacte real sobre l'activitat desenvolupada per la delegació espanyola a Ginebra que, com abans, es seguia caracteritzant per el seu caràcter provisional i individualista, fins que la crisi xino-japonesa del 18 de setembre de 1932, quan Espanya va ser designada com a presidenta efectiva de la Societat de Nacions. Aquesta crisi va ser el primer test important de l'acció exterior espanyola, i el cert és que en el consell de la Societat de Nacions des de un primer moment es va poder constatar la falta d'eficàcia del ministre d'Estat espanyol, Alejandro Lerroux degut a la seva inexperiència diplomàtica i als seus limitats coneixements d'idiomes que constituïen un obstacle per a la mediació del conflicte. Fou Salvador de Madariaga, l'altre representant espanyol, i qui no patia les mancances de Lerroux en l'escenari internacional, qui agafà els regnes de la crisi asiàtica. La crisi planteja problemes a les grans potències europees, i especialment al Regne Unit, perquè veien que amenaçava amb provocar una certa pèrdua de control a l'exterior, quan la Societat de Nacions mancava d'un mitjà propi d'acció i els dirigents polítics admetien mes o menys obertament el dret de Japó a resoldre els seus problemes interns (excés de població, falta de recursos naturals) exercint el seu domini sobre un territori atrassat i, consideraven, submergit en l'anarquia alliberat a la anarquia.¹⁵

L'episodi de Mantxuria va demostrar que Espanya era capaç de realitzar una política exterior dinàmica, encara que aquesta s'identifiqués en gran mesura amb l'iniciativa en solitari de Madariaga. Amb tot, Espanya va superar l'examen d'accés a l'escenari internacional demostrant que era possible, si més no teòricament ja que la crisi de Mantxuria es resolgué amb Japó abandonant la Societat de Nacions, i malgrat els límits imposats a la seva acció, fer coincidir els ideals societaris, la defensa dels principis humanistes i l'adopció de mesures concretes.

Durant el bienni republicà – socialista (1931-1933) es va celebrar la conferència de desarmament de 1932 la qual interessava a Espanya, ja que

¹⁵ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.54.

per al govern republicà espanyol la modernització de l'exèrcit i l'orientació pacifista de la política externa espanyola eren per el propi Azaña les dues cares indispensables i complementaries d'una mateixa política internacional orientada a prevenir el perill d'una guerra, Zulueta¹⁶, al seu discurs davant de la conferència de desarmament va explicar el programa republicà de desarmament, que va qualificar "d'atrevit".¹⁷

El discurs espanyol va tenir una acollida àmpliament favorable. Amb poques excepcions, els diaris alemanys i francesos van expressar unànimement satisfacció. Mentre uns subratllaven la preocupació d'Espanya per la seguretat i "les càlides felicitacions de la delegació francesa al complet", els altres incidien en el seu compromís a favor d'un desarmament total i "les seves propostes perfectament elaborades", "en un discurs magníficament construït".¹⁸

Les petites potències van anar coincidint en els seus punts de vista i es va anar consolidant entre elles una mateixa opinió, el que obria la porta a accions comunes. Les crítiques que van emetre contra les grans potències, van ser el punt de partida de la creació del Grup dels vuit, format per Espanya, Noruega, Suècia, Dinamarca, Països Baixos, Bèlgica, Suïssa i Txecoslovàquia. amb la finalitat de "contrarestar la tendència d'algunes grans potències que pretenien que les qüestions importants fossin discutides al marge de la Conferència."¹⁹ Aquests països eren democràcies sense gran capacitat militar, i totes elles compartien amb Espanya la voluntat d'avançar en la línia de desarmament i en tot el que permetés fer a avançar el principi de la seguretat col·lectiva. Era un posicionament del tot lògic ja que es tractava d'estats sense capacitat per disposar d'un gran pressupost militar i, per tant, amb tot l'interès que el sistema de seguretat col·lectiva de la Societat de Nacions funcionés. França, per la seva part, es va esforçar en aconseguir el recolzament de les potències mitjanes, Espanya inclosa, al denominat *Pla Constructif* de Herriot²⁰ qui visità Espanya al 1932. La visita va generar una ampla expectació així com especulacions sobre la possibilitat de que es pactessin acords secrets relatius

¹⁶ Luis de Zulueta (1878-1964). Polític espanyol que va arribar a ser ambaixador a Berlin i al Vaticà

¹⁷ Annex 1

¹⁸ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.74

¹⁹ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.79

²⁰ Primer ministre francès entre el 3 de juny al 18 de desembre de 1932

al eventual pas de les tropes colonials franceses per territori espanyol en cas de guerra. La visita va ser un esdeveniment important durant el primer bienni de la jove república espanyola i va complir els objectius fixats, va suposar un cert recolzament internacional per al règim republicà, va donar pas a la signatura d'alguns convenis d'assistència social, i els refugiats monàrquics en territori francès van rebre un tracte menys benèvol per part de les autoritats franceses, però sobretot la visita va servir per a que transcendís l'idea de que Espanya i França tenien una percepció similar dels grans problemes internacionals del moment, el que va provocar el recel de les grans potències europees que temien una unió d'interessos entre les dues repúbliques veïnes, la historiografia ha explicat que la visita de Herriot a Espanya va ser una opció perduda per no volgué alinear-se amb França d'una manera més directa, i que aquesta negociació va suposar l'opció francesa durant la guerra civil, això es un error històric degut a que l'any 1932, la jove república espanyola no estava disposada a pactar res amb França ja que no hi havia por a cap cop d'Estat i la República tenia molta força.

La diplomàcia espanyola després de la pujada del partit nazi al poder(1933-, va intentar per sobre de tot salvar la conferència de desarmament,-i va recolzar, sempre amb certs matisos, les iniciatives de MacDonald²¹ i Roosevelt²², envers el desafiament que suposava l'arribada de Hitler al poder. Es va insinuar la constitució d'un front comú de les potències democràtiques, i davant a la proposta de Mussolini de "directori europeu"²³ es va portar a terme una autèntica ofensiva a Madrid, París i Ginebra per frustrar-la proposta. Tot i així, enfront les incoherències mostrades per França en aquesta i altres circumstàncies, es va començar a dissenyar des de Madrid un apropament al Regne Unit.

Segon Bienni (1933-1936)

²¹ Primer ministre britànic entre 1929 i 1935

²² President dels EEUU entre 1933 i 1945

²³ Proposició italiana anomenada el Pacte dels Quatre, encaminada a constituir un directori o jerarquia de britànics, francesos, italians i alemanys en l'escenari europeu.

La derrota electoral de la coalició republicano-socialista al 1933 es devia, segons Enrique Moradiellos, a tres factors combinats: la seva pròpia desunió electoral, els republicans i els socialistes van acudir a les urnes per separat, la massiva abstenció dels anarquistes; i el nou vot femení, que es va inclinar majoritàriament cap a la CEDA i els partits conservadors.²⁴ El president de govern, Alejandro Lerroux, va formar un govern minoritari recolzat per la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA) . La CEDA no va poder formar govern propi per la seva negativa a acceptar la constitució vigent²⁵

El president de govern va formar un govern minoritari recolzat per la CEDA. La CEDA no va poder formar govern propi per la seva negativa a acceptar la constitució vigent²⁶. El gabinet va iniciar la seva política de “rectificació” de la gestió governativa anterior, però, l’estratègia política de Gil Robles, que consistia en acabar amb les propostes executives del bienni anterior i apropiarse a Gran Bretanya i Alemanya, va consistir en donar o retirar el seu suport a Lerroux en funció del caràcter mes o menys dretà de les seves propostes, el que va provocar una creixent dependència del govern respecte de la CEDA i la progressiva retirada dels més centristes o afins al programa original de 1931.

Durant el segon Bienni Republicà hi ha divergències entre els historiadors sobre la política exterior que van portar a terme Lerroux i Gil Robles, Jean François Berdah, ens assegura que a un nivell teòric, les concepcions desenvolupades per la dreta en matèria de política exterior no suposaven una ruptura amb el programa posat en pràctica per la majoria republicano - socialista entre 1931 i 1933 ja que, l’acció exterior d’Espanya quedava determinada per els mateixos factors geogràfics, estratègics, polítics i econòmics. Ismael Saz, al contrari que Berdah, explica que si en algun moment la política exterior republicana podia respondre al estereotip de inexistència, aquest va ser el període comprès entre setembre de 1933 i febrer de 1936. En aquests anys es va donar una discontinuïtat ministerial molt gran, van haver vuit ministres d’Estat diferents en vint-i-nou mesos, també en aquest període es

²⁴ MORADIELLOS, ENRIQUE. *El reñidero de Europa*. p. 37

²⁵ MORADIELLOS, ENRIQUE. *EL reñidero de Europa*. p.20

²⁶ MORADIELLOS, ENRIQUE. *EL reñidero de Europa*. Península. Barcelona. 2001

van nomenar *ambaixadors polítics* que, en termes generals, no destacaven per la seva competència, en definitiva en el segon bienni republicà el pes de la política interior sobre l'exterior va adquirir unes proporcions asfixiants.²⁷

El cert es que el bienni 1933-1936 va deixar de banda la política de "neutralitat activa" iniciada el 1931 i es va caracteritzar per un aïllament convencional portat a l'extrem; per altra part, els esforços que va realitzar Madariaga a favor de l'article 16 de la Societat de Nacions²⁸ i de la seva eventual aplicació per part de la República en cas de conflicte, quedaven relegats definitivament al rang "d'il·lusions pacifistes". Tot un revirament per a la política exterior espanyola que a l'estiu de 1933 s'havia guanyat un merescut prestigi a la Societat de Nacions. Era membre semi permanent del consell de la mateixa; un espanyol, Pablo de Azcárate, ocupava una de les dues sots secretaries generals de l'organització; Madariaga presidia un dels comitès de la Conferència de Desarmament; la participació espanyola en les funcions de mediació de la Societat a Amèrica Llatina era excel·lent; les relacions amb els països de la zona eren bones en general i en alguns casos excel·lents, sense destruir els ponts amb França, milloraven les relacions amb el Regne Unit i els EEUU i quelcom succeïa amb Itàlia i l'URSS.

Per a Ismael Saz, a diferència de Jean-François Berdah, no es pot dir que al llarg de 1934 el prestigi d'Espanya a Ginebra s'hagués redreçat. L'allunyament de Doussinague²⁹ del ministeri i una major prudència en els enuncis neutralistes van contribuir a una *normalització* de la política exterior espanyola, que va acabar amb un projecte de constitució d'una sort d'aliança dels països neutrals que per el seu caràcter grandiloqüent, i rigidesa quasi orgànica va ser acollit amb fortes reserves per aquells països als que anava destinat, encara que un cop reformulat en termes mes flexibles, un nou grup, els dels neutrals o els del sis, representat per Dinamarca, Suècia, Noruega, Suïssa, Bèlgica i els Països Baixos, va poder iniciar el seu camí.³⁰ La primera actuació conjunta va ser el memoràndum d'abril de 1934 sobre el desarmament, que no triomfaria

²⁷ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p.59

²⁸ Article 16 de la SDN. Si un membre de la Societat utilitza la guerra, tot i els compromisos contrets (...) se'l considerarà *ipso facto* com si hagués comès un acte de guerra contra tots els altres membres de la Societat.

²⁹ Diplomàtic i ambaixador espanyol.

³⁰ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p.60

per l'oposició francesa, la mateixa sort que tindran les altres iniciatives que en una direcció similar es van endegar al llarg d'aquest any. L'opció per la neutralitat era comú a altres petites i mitjanes potències democràtiques, però, l'actitud espanyola amagava una càrrega conservadora no del tot equiparable a la resta de neutrals. A diferència d'aquests, en efecte, Espanya no era veïna d'Alemanya, de manera que el que en els altres membres del grup era causa de preocupació a Espanya provocava una recaiguda en les velles temptacions aïllacionistes. La incorporació de la CEDA al govern en la tardor de 1934 agreujaria la tendència.

Des de Espanya, es desitjava un apropament amb Gran Bretanya, cada cop més influent a Ginebra. Per això, el ministeri d'Estat espanyol que estava molt alterat per l'antagonisme Franco-Britànic, va recuperar els vells reflexos de la diplomàcia espanyola i es va abstenir de tota classe d'intervenció a l'exterior en cas de desacord entre París i Londres. La nova coalició al poder presidida per Alejandro Lerroux no es va mostrar indiferent al procés de desunió de Gran Bretanya i França. La dreta espanyola considerava que el rebuig francès al pla britànic era la causa principal del fracàs de la Conferència de desarmament, idea que, per altra banda, va contribuir a donar força a les simpaties germanòfiles d'una part dels dirigents espanyols al poder, així que, l'actuació espanyola a Ginebra oscil·laria, entre les conviccions franceses i el punt de vista britànic, encara que amb preferència clara per el segon.

Com a tota Europa, l'anunci del rearmament "oficial" d'Alemanya va provocar a Espanya una gran impressió. Madrid estava disposat a comprendre, i inclòs a justificar, la decisió alemanya, considerant que la duresa del Tractat de Versalles respecte d'Alemanya i la intransigència demostrada per França a Ginebra, durant la República de Weimar eren en part responsables de la situació. Però, al no estar directament afectat per l'esdeveniment, el govern espanyol es va guardar molt de prendre postura públicament sobre aquest assumpte.

L'entrada al govern de quatre ministres de la CEDA el 1934, no va canviar la política exterior d'aquest bienni, en realitat, havia elements suficients per a que les diverses inclinacions dels socis al govern no entressin en contradicció. Els

radicals es movien per el terreny dels principis societaris de la República, però estaven disposats a interpretar-los en el to mes baix possible. Escassament societaris i partidaris d'una neutralitat estricta. La CEDA era tendencialment antifrancesa, avant posant Londres a París, a la vegada que simpatitzava obertament amb les dues Romes, la vaticana i la feixista. Mentre les posicions franco-britàniques es van orientar a fer les màximes concessions a Itàlia dintre del marc de la Societat de Nacions, la diplomàcia espanyola va poder marxar amb Londres sense enemistar-se amb Roma, però quan a l'estiu de 1935 el Regne Unit va començar a adoptar posicions de major duresa i la tensió anglo-italiana va créixer de manera notable al Mediterrani, la situació es va complicar per al govern espanyol. A l'exterior perquè els dos principals pols d'atracció de les forces col·ligades al govern es trobaven en una posició enfrontada. A l'interior, perquè mai com en aquell moment l'opinió pública espanyola es va apropar al conflicte, l'esquerra contra les pretensions imperialistes d'Itàlia, i l'extrema dreta per la neutralitat a ultrança, que era el corol·lari lògic de les seves obertes simpaties per Itàlia. A finals d'agost, les dissensions en el govern es van fer públiques a través dels discursos de Lerroix i Gil Robles. Els dos apostaven per la neutralitat, però mentre que el primer es remetia implícitament a Londres, el segon ho feia a la neutralitat estricta i la primacia dels interessos nacionals sobre les obligacions internacionals. Després de l'agressió italiana a Etiòpia el 1935, Espanya no va tenir mes remei que sortir, encara que molt relativament, de la seva ambigüitat. La delegació a Ginebra va votar les sancions, però després va fer tot el possible per reduir-les al mínim. Quan el govern britànic va sol·licitar garanties de recolzament als països mediterranis envers una possible agressió italiana, el govern espanyol va decidir no donar-se per al·ludit. De manera que es van fer necessàries les pressions de Londres per a que finalment, a mitjans de gener de 1936, es fes pública la disposició a complir amb els compromisos derivats del compliment de l'article 16 del convenant de la Societat de Nacions. A força de intentar no enemistar-se amb Londres ni Roma, el govern espanyol havia acabat per concitar el recel de les dues capitals. La política exterior republicana va aconseguir èxits notables en el plànol colonial. En realitat, no existia contradicció alguna entre la paràlisis quasi completa de la política *europèa* de la República i els petits èxits *africans*. Es tractava en ambdós casos d'una conseqüència fins a cert punt lògica del gir a

la dreta experimentat.³¹ El creixent conservadorisme radical apuntava a sobre dimensionar els problemes de la política interior, el que es complementava be amb el retraïment dels assumptes d'Europa i l'obtenció de certes millores a Àfrica per utilitzar en termes de prestigi. Des de el punt de vista de la CEDA, al tradicional africanisme i escàs europeisme de la dreta espanyola, es va unir la mateixa tendència a subordinar els problemes de la política exterior a l'interior.

El Front Popular (febrer-juliol 1936)

El tercer període de la segona república espanyola va ser el govern del Front Popular, el cap de govern tornaria a ser Manuel Azaña que de nou va reunir en una plataforma electoral a els republicans i a els socialistes, i a més, va obrir-se mes a l'esquerra agrupant sota el nom de Front Popular tots els partits electorals d'esquerra.

El Front Popular després d'assolir la victòria a les eleccions de febrer de 1936 va patir una fragmentació orgànica degut a la barreja d'ideologies que hi estaven representades. En canvi, els partits dretans van experimentar un moviment de convergència de les seves estratègies oposidores entorn d'un postulat comú: la necessària destrucció de la República democràtica mitjançant un aixecament militar.

Durant l'any 1936, el sistema de relacions internacionals en el continent europeu entraria en una fase de crisi irreversible que conduiria directa i gradualment fins a l'esclat de la Segona Guerra Mundial al setembre de 1939. Aquesta sincronia i estret paral·lelisme temporal entre el desenvolupament de la guerra a Espanya i l'aguda deterioració de les tensions europees seria la causa generadora de l'enorme impacte diplomàtic del conflicte espanyol i del seu ràpid procés d'internacionalització.

En vespres de l'esclat de la Guerra Civil Espanyola, els símptomes de disgregació en el sistema de relacions intraeuropees eren manifestes i

³¹ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p. 63

evidents. Alemanya, de nou una potència militar a Europa central, s'havia desvinculat dels compromisos que havien limitat la seva sobirania. Les seves relacions amb Itàlia havien millorat sensiblement com a conseqüència del suport prestat a la campanya militar de Abissínia, culminada triomfalment al maig de 1936. El contenciós sobre Àustria es superaria amb l'aprovació per Mussolini del tractat austro-germànic de juliol de 1936, que establia la coordinació de la política exterior dels dos estats. La Societat de Nacions havia quedat mortalment ferida i desacreditada en virtut dels seus reiterats fracassos en el manteniment de la seguretat col·lectiva.

Per a Ismael Saz, la política exterior dels governs del Front Popular va prosseguir en la mateixa línia de refugi en la neutralitat del període anterior. Per una part, la confluència en els primers mesos de 1936 dels desafiaments italians i alemanys va determinar un extraordinari empitjorament de la situació europea; per l'altre, el conflicte interior d'Espanya entrava en un *crescendo* que acabaria per abocar-la a la Guerra Civil.³²

La polèmica que va esclatar al mes de juny de 1936 sobre la reforma del Pacte de la Societat De Nacions va ser molt reveladora de les contradiccions internes de la política seguida per Azaña. Des de principis dels anys trenta es plantejava en repetides ocasions la qüestió de les obligacions que es desprenien de l'article 16. Però, la seva aplicació parcial contra Itàlia havia mostrat per primer cop els límits d'aquesta mesura.

Azaña va reafirmar la voluntat de cooperació amb la Societat de Nacions, però també la exigència de reciprocitat en el compliment de les seves obligacions; defensant la total lleialtat a l'organització però sense assumir obligacions que "no els incumbia acceptar"³³.

Simultàniament, va abandonar les seves antigues ínfulas de grandesa i va acceptar l'escàs pes del seu país en els assumptes europeus abandonant, per exemple, tota temptativa d'ingerència en els assumptes de la veïna República Portuguesa Portuguesa.

³² BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p. 64

³³ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p.64

Durant l'any 1936, la multiplicació de situacions conflictives i el comprovat fracàs de les sancions van reactivar el debat sobre la conveniència o no d'una reforma de la Societat de Nacions. La posició espanyola al respecte era clara: oberts a l'idea de reforma, oposició a que es toqués l'articulat del Pacte, treballar en la direcció d'universalitzar la Societat de Nacions i establiment d'una clara vinculació en quant a les exigències de compliment dels articles 8³⁴ i 16.

Va ser en la reunió que van tenir els països neutrals a principis de maig de 1936 on Madariaga va assumir el compromís de elaborar el memoràndum que desencadenaria la polèmica. El nucli conflictiu del projecte de Madariaga el constituïa la seva proposta de sotmetre l'article 16 a una "reserva general" que alliberés del seu compliment als estats de zones geogràfiques i polítiques allunyades del conflicte. L'episodi es va saldar finalment mitjançant la reafirmació tant en la reunió dels països neutrals del dia 1 de juliol com en l'Assemblea de la Societat dos dies després, dels principis generals de la posició espanyola, que eren els mateixos però sense "reserva general" alguna al compliment de l'article 16³⁵.

Nomes dos setmanes mes tard, esclatava la Guerra Civil. Els grans mals seculars de la política exterior espanyola semblava que es donaven la mà per precipitar la caiguda de la República: l'exasperació del conflicte intern fins la Guerra Civil i una neutralitat que, aïllant-la de les potències democràtiques, l'havia deixat a descobert de les agressions feixistes. En realitat, la República espanyola, segons Ismael Saz, va ser destruïda per tot menys per la seva política exterior. Va ser fonamentalment per la magnitud d'un conflicte intern que, a més a més, va contribuir a restar força i credibilitat a la seva política exterior. Però això no va desviar l'atenció dels espanyols del que succeïa a Europa. Al contrari, la percepció del grau i naturalesa de la confrontació política

³⁴ Article 8 de la Societat de Nacions: *Els membres de la Societat reconeixen que el manteniment de la pau requereix la reducció dels armaments nacionals al mínim compatible amb la seguretat nacional i amb l'execució de les obligacions internacionals imposades per una acció comú.*

³⁵ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul: *España y las grandes potencias del siglo XX*. pp. 66-67

que es delineava a Europa va contribuir a aguditzar el conflicte intern espanyol³⁶.

Al juliol de 1936, les relacions amb França eren excel·lents, sense grans divergències en el terreny de les seves respectives polítiques exteriors, amb règims i governs d'orientació similar. Respecte al Regne Unit, la política ginebrina de la república espanyola no havia arribat ni de lluny a les ombres de dissonància del període anterior. En relació amb Amèrica Llatina, la tradicional rivalitat amb els Estats Units no va impedir que Espanya tingués amplis recolzaments en els seus esforços per ser convidada a la conferència panamericana que hauria de tenir lloc a Buenos Aires. Amb l'Unió Soviètica es reprenia el camí per l'intercanvi d'ambaixadors, i les relacions amb els països neutrals eren excel·lents. El problema radicava en que qualsevol que fos la política exterior republicana alguns països estaven disposats a avant posar una cosa que els preocupava molt més, el perill revolucionari. Aquesta era l'obsessió de nord-americans i britànics. Per els dos, la conflictiva situació interna suposava riscos i contrarietats per les seves propietats, al mateix temps que es valorava la política comercial espanyola com especialment hostil als seus interessos. Sobretot, uns i altres semblaven obsessionats per el risc del triomf d'una revolució social a Espanya.

Si la República espanyola va quedar finalment aïllada en els mesos de juliol-agost de 1936, va ser per les grans i profundes contradiccions polítiques i internacionals del moment. França es va mostrar inicialment disposada a ajudar a la república veïna, però no va "poder" finalment fer-ho per temor a les convulsions que això crearia en la seva pròpia política interior. El Regne Unit va observar una posició de neutralitat benèvola que col·locava als rebels i al govern legítim de la República en un plànol d'igualtat. Itàlia i Alemanya van intervenir perquè inesperadament se'ls va oferir una possibilitat única d'ajudar a que una dictadura feixista triomfes en un país europeu i França tingués un aliat perfecte a la seva frontera del sud.

³⁶ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, PAUL: *España y las grandes potencias del siglo XX*. p.67

La guerra civil i la Societat de Nacions

Creient que el cop del 18 de juliol era similar al que havia fracassat el 10 d'agost de 1932, el govern va trigar en comprendre que el fenomen superava de llarg, en dimensió, preparació i significat ideològic a la *Sanjurjada* de l'inici de la República.

En un context de tensió social i debilitat executiva, el pla insurreccional perfilat pels militars conjurats preveia un aixecament simultani de totes les guarnicions peninsulars i insulars i la seva marxa sobre Madrid, amb les ben dotades forces del Marroc avançant des del sud i sota la certesa que "l'acció ha de ser en extrem violenta per a reduir abans possible l'enemic"³⁷.

Enrique Moradiellos, explica que la guerra civil que es va lliurar a Espanya entre juliol de 1936 i l'abril de 1939 va tenir els seus orígens i causes en motius pròpiament interns espanyols: les greus tensions socials i la violenta polarització política que havia cristal·litzat en el país en un context de profunda crisi econòmica. Encara que, el curs efectiu i el desenllaç final d'aquest conflicte intern va estar condicionat per el context europeu contemporani. La forma més evident d'aquest condicionament va ser la intervenció o la no intervenció en la guerra espanyola de diferents potències continentals. La ràpida internacionalització experimentada per el conflicte espanyol va tenir com a resultat la creació d'una estructura de recolzaments e inhibicions exteriors molt desiguals per els dos bàndols i d'efectes molt dispars. Per un costat, l'exèrcit insurgent liderat per el general Francisco Franco va poder comptar des de ben aviat i durant tota la guerra amb la vital ajuda militar, diplomàtica i financera de dos grans potències, la Alemanya nazi i l'Itàlia feixista i amb l'important recolzament logístic del Portugal de Oliveira Salazar. En canvi, el govern republicà va veure frustrat tots els seus esforços per obtenir la necessària assistència militar de França i de Gran Bretanya i només va aconseguir l'insuficient recolzament de l'Unió Soviètica.

Aquesta configuració de forces va suposar un avantatge decisiu per l'esforç bèl·lic del bàndol franquista i un perjudici letal per a la capacitat defensiva de la

³⁷ MORADIELLOS, Enrique. *El reñidero de Europa*. p.44-45

República. També va suposar un alineament diplomàtic de gran transcendència per a les relacions entre les grans potències europees en una conjuntura crítica, confirmant-se la progressiva aliança entre dos règims feixistes per assolir la revisió violenta del *statu quo* continental, i per altra banda ratificava la dificultat d'enteniment entre les grans potències democràtiques occidentals i l'URSS per fer front al perill compartit. Al llarg de quasi tres anys, el espinós "problema espanyol" posaria de manifest la profunda dissonància entre la "política de seguretat col·lectiva" tal i com l'entenia la diplomàcia soviètica i la "política de apaivagament" tal i com la practicaven els governs britànics i francesos.

La resposta anglo – francesa envers la Guerra Civil Espanyola es subordinaria en tot moment als objectius bàsics de la política d'apaivagament general. De igual manera, la reacció soviètica a la crisi espanyola també s'emmarcaria dintre dels paràmetres de la seva política de seguretat col·lectiva i recerca d'aliats occidentals per frenar l'expansionisme germànic.

La principal amenaça contra l'ordre internacional imperant en l'Europa d'entreguerres provenia dels nous règims contrarevolucionaris i totalitaris implantats per Benito Mussolini a Itàlia (1922) i Adolf Hitler a Alemanya (1933). Com a corol·lari a la seva política comú de ferma disciplina social, autarquia econòmica i exaltació nacionalista, tant la dictadura feixista com la nazi postulaven una política exterior bel·ligerant i revisionista del *status quo* territorial, buscant així fora de les seves fronteres la solució a les greus tensions i dificultats latents al seu propi interior. Els dirigents britànics, secundats amb major o menor entusiasme per les autoritats franceses, havien posat en marxa des de l'inici de la crisi la anomenada "política de apaivagament" de les dues dictadures. Aquesta política era essencialment una estratègia diplomàtica d'emergència destinada a evitar una nova guerra mitjançant la negociació explícita de canvis raonables en el *statu quo* territorial que satisfessin les demandes revisionistes germano-italianes sense posar en perill els interessos vitals franco-britànics.

La guerra civil espanyola per a Berdahl, va accelerar "la desintegració del sistema de relacions internacionals nascut de la pau de Versalles". Dos

conceptes, dos visions contraposades de l'activitat política i de l'ordre internacional es van enfrontar doncs, representades d'un costat per les potències "revisionistes" (Alemanya, Itàlia, Japó), adeptes a la força i al fet consumat, i de l'altre, per les democràcies occidentals (França, Regne Unit) que, al pretendre fonamentalment apaivagar les tensions, van donar mostres d'una cega debilitat³⁸.

Per a aquest mateix autor, la política exterior de la República va ser mes estable de 1936 a 1939 del que havia sigut al llarg dels tres anys anteriors, per dues raons. La primera es desprenia directament de la constància amb la que els dos titulars que es van succeir al cap del ministeri- Julio Álvarez de Vayo i José Giral- van defensar la causa republicana, tant dintre com fora de la Península. La segona raó, i potser la mes important, esta en que la voluntat de restaurar davant d'altres països la legitimitat del poder republicà va quedar per sobre de qualsevol altre consideració política³⁹.

Ambdós bàndols en conflicte van tenir consciència immediata de que a Espanya no existien els mitjans materials per a sostenir un esforç bèl·lic d'envergadura i prolongat. Per aquest motiu, el mateix 19 de juliol de 1936, tant el cap del nou govern republicà, José Giral, com el general Francisco Franco, comandant de les forces que es van revoltar al Marroc, van dirigir demandes d'ajut a les potències europees de les que podien esperar algun auxili o recolzament. La República va sol·licitar confidencialment l'enviament d'avions i municions per acabar amb la sublevació a França, on feia poques setmanes havia accedit un govern anàleg al Front Popular presidit per el socialista Léon Blum El general Franco va enviar els seus emissaris personals a Roma i Berlín sol·licitant també armes i avions per transportar les seves experimentades tropes a Sevilla i poder iniciar així la marxa sobre Madrid.

La no intervenció

El Comité per a la no-intervenció, enlloc de la Societat de Nacions, va ser el marc que va presidir les relacions internacionals entorn a Espanya durant tota

³⁸BERDAH, Jean François: *La democracia asesinada*.p.184

³⁹BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.216-217

la Guerra Civil, tot i els manifestos incompliments de la mateixa per les potències feixistes. La principal conseqüència va ser que la Segona República, el règim legítim, va patir des del primer moment una política d'embargament com a conseqüència de l'acord, adoptat per les principals potències europees, de abstenir-se a qualsevol participació en la guerra espanyola. L'acord de no intervenció va ser molt perjudicial per al règim republicà espanyol: en primer lloc perquè el va privar del seu dret legal, com a govern legítim e internacionalment reconegut, de comprar armes a les nacions amigues o en els mercats internacionals; en segon lloc, perquè la seva inoperància va afavorir el bàndol rebel del general Franco que si va poder procurar-se tot tipus de material i de col·laboració militar a Alemanya e Itàlia; i en tercer lloc, perquè la no intervenció va bloquejar totes les iniciatives diplomàtiques de la República espanyola, ja que estava obligada a utilitzar el camí del Comitè de Londres que es va constituir per a supervisar l'observació de la No intervenció, però sense poder fer-lo directament perquè la República no formava part del propi Comitè. L'acció exterior de la Segona República espanyola no va poder, per tant, prescindir de la realitat definida per la política de no intervenció, sinó que va tenir que adaptar-se a ella alhora de elaborar la seva política internacional. En síntesis, per a Javier Tusell, aquesta va discorre per quatre vies principals: En primer lloc, la República va acceptar la no intervenció, però a condició de fer-la efectiva, exigint per això l'adopció de mesures de control de la mateixa; en segon lloc, i simultàniament a l'anterior, es va esforçar per acabar amb la no intervenció denunciant la seva transgressió per Alemanya e Itàlia, o bé per, en el seu defecte d'aquest objectiu màxim, obtenir un altre mínim xifrat en aconseguir facilitats de França en la seva frontera per al trànsit d'armes; en tercer lloc, van treballar per aconseguir recolzament diplomàtic de França i de Gran Bretanya a la seva causa, intentant forçar a les dues potències a implicar-se en busca d'una sortida al conflicte; i per últim, utilitzar les ofertes de mediació internacional comuna força diplomàtica mes, encara que aquest camí mai va ser practicat ni de manera convincent ni amb claredat i, a més, va produir a l'interior de la República espanyola divisions molt grans⁴⁰.

⁴⁰ TUSELL, Javier. *La política exterior de España en el siglo XX*. p.251

Al contrari de París, Londres no veia en la no-intervenció un mode de detenir l'ajuda material a les forces rebels, que ja era una realitat, sinó més bé una argúcia destinada a mantenir a Gran Bretanya allunyada de qualsevol conflicte. Per això, el principi de no-intervenció va ser valorat per els governants britànics "com l'eina idònia per a realitzar la seva política i salvaguardar els objectius diplomàtics establerts en aquell moment per el Foreign Office⁴¹. A saber: confinar la guerra a Espanya, impedir l' intervenció del aliat francès, evitant l'alineament amb l'URSS i eludint l'enfrontament amb Itàlia i Alemanya per el seu recolzament als rebels.

Itàlia, Alemanya, i la dictadura de Salazar a Portugal, els tres estats que s'havien manifestat més favorables als insurgents, havia consentit en signar l'Acord i formar part del comitè per a relaxar la tensió internacional i no forçar una reacció enèrgica anglo-francesa. Però no tenien intenció de respectar el compromís i, de fet, Itàlia i Alemanya continuaren enviant armes i municions a Franco i Portugal prestant un vital recolzament logístic i diplomàtic. A més, al mateix temps que Roma i Berlín subscrivien el pacte de no intervenció, també iniciaven una coordinació de les seves activitats militars a Espanya que obriria la via a l'establiment formal, a l'octubre de la seva aliança diplomàtica. En conseqüència, el continu sabotatge italo - germanic, unit a la debilitat de la resposta franco - britànica, va determinar quasi des de l'inici el rotund fracàs de la política de no intervenció a Espanya.

Per iniciativa britànica i amb el concurs de França, al llarg del primer semestre de 1937 el comitè de no intervenció va fer esforços per aturar la perillosa escalada d'intervencions massives mitjançant l' imposició d'un difícil control naval i terrestre de les fronteres espanyoles. El seu propòsit era convertir en una realitat efectiva el confinament de la guerra civil implícit en l'Acord, evitant l'arribada de subministraments bèl·lics exteriors per terra i mar almenys a gran escala i sense camuflatge.

A partir de l'estiu de 1937, el relatiu equilibri de forces militars assolit entre els dos bàndols va anar decantant-se progressivament a favor del general Franco i en contra de la República. La causa principal d'aquest procés va residir en la

⁴¹ Ministeri d'afers exteriors britànic

ferma reactivació del recolzament bèl·lic de les potències de l'Eix al bàndol nacional, en una mesura i proporció que no va poder ser compensada per els enviaments militars soviètics ni per el contraban d'armes de altres procedències.

El nou govern republicà presidit per Juan Negrín des de maig de 1937 va intentar frenar el lent deteriorament de la situació militar republicana. Com a corol·lari a la seva política interior de eliminació de vestigis revolucionaris i reforçament del poder estatal, els esforços de Negrín en política internacional es van dirigir cap a assolir el recolzament de les democràcies occidentals i a acabar amb una política de no intervenció només aplicada en realitat en contra de la República i summament lesiva per a el seu esforç de guerra. Però, els esforços de Negrín van ser infructuosos perquè tant Gran Bretanya com França van continuar mantenint la façana de la no intervenció com a mecanisme òptim per a confinar el conflicte espanyol, evitar la seva conversió en una guerra europea i marginalitzar els seus efectes negatius sobre la política d'apaivagament a Europa.

Les victòries militars del Exèrcit Popular, com la presa de Terol, jugaren momentàniament a favor del govern de la República, per tal de canviar l'opinió de Gran Bretanya respecte a la seva posició en la guerra civil, no solament a les files de l'oposició laborista, on la simpatia per la República era més entusiasta que mai, sinó també la Whitehall⁴², on es preguntaven si no convenia "revisar en part el judici que havien mantingut fins a la data sobre els republicans"⁴³.

La constitució a París d'un nou govern frontpopulista presidit per Blum que semblava disposat a reconsiderar la seva política espanyola, obria noves esperances de rebre ajuda directa a la República. Però, en la reunió del comitè permanent de defensa nacional del 15 de Març, la proposta de Blum va xocar amb la ferma oposició dels caps de l'Estat Major i del ministre de guerra: "L'intervenció a Espanya desencadenaria la guerra general i Anglaterra es

⁴² Àrea on es troba les institucions del govern britànic.

⁴³ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.362.

separaria de nosaltres si abandonem la no intervenció”⁴⁴. En conseqüència, l'única mesura presa per Blum va consistir en obrir *de facto* la frontera francesa amb Catalunya al lliure pas de material bèl·lic soviètic i d'altres subministraments amb destí a la República. En canvi, el govern conservador britànic presidit per Neville Chamberlain des de maig de 1937 considerava que la República espanyola podia ser sacrificada sense excessiu perill en benefici de la col·laboració italiana a Europa i de la preservació de la pau continental.

Enfront la ràpida degradació de la situació militar a Aragó i la pèrdua gradual d'aquest front, a Negrín⁴⁵, no li va quedar cap altra opció que realitzar una visita ràpida a París per a sol·licitar que es reobris la frontera francesa (tancada al gener per Chautemps, després de la sortida del govern dels ministres socialistes) i la promesa d'un recolzament militar ràpid, destinat a acabar l'ofensiva nacional i contrarestar l'ànim derrotista que regnava a l'exèrcit popular. Entre el 9 i el 14 de maig de 1938 es va celebrar la 101 sessió ordinària del Consell de la Societat de Nacions, en aquesta reunió es van debatre tres temes de primer ordre: el reclam del govern xinès contra l'agressió del Japó, els assumptes derivats de la situació política a Etiòpia i el reclam del govern espanyol contra la intervenció a la guerra civil de les potències feixistes. El govern espanyol considerava que el Consell de la Societat de Nacions era el terreny clau on “prosseguir la seva ofensiva contra la no intervenció de la manera mes eficaç”⁴⁶. El 5 d'abril el govern espanyol havia adreçat una extensa nota als governs britànic i francès desenvolupant els arguments que exposarien: denuncia dels problemes que suposaven a la República el manteniment del acord de no intervenció i el compromís actiu de les dictadures d'Alemanya i d'Itàlia a favor dels rebels, i es demanava la supressió de totes les traves a l'exercici dels drets legítims d'un Estat sobirà, entre els quals es contaven el d'adquirir armes per a la seva pròpia defensa. Com era l'última oportunitat que se li presentava a la República d'assolir que l'opinió mundial fes un gir al seu favor. El govern es va decidir a donar un pas mes en l'ofensiva diplomàtica. Es va donar una àmplia publicitat al text, conegut amb el títol dels “Tretze Punts”, que el Consell de ministres va discutir el 30 d'abril i al que el

⁴⁴ BALFOUR, Sebastina; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*.p.93

⁴⁵ President del Consell de Ministres d'Espanya del 17 de Maig de 1937 al 31 de març de 1939.

⁴⁶ BERDAH, Jean François. *La democracia asesinada*. p.376.

president Negrín va donar lectura pública al dia següent, davant la premsa internacional i nacional.

Álvarez de Vayo, per la seva banda, va pronunciar “una formidable requisitòria contra el Comitè de Londres i la no intervenció”, la tarda de l’11 de maig, insistint les seves paraules en la ironia de l’historia, que era veure com la Societat de Nacions sacrificava a un dels seus mes antics i fervents membres. (annex 1)

Dos dies després del mateix, Álvarez de Vayo va sotmetre al consell de la Societat de Nacions un projecte de resolució per a finalitzar amb la política de no intervenció. Dels quinze delegats presents, dos van votar a favor (Espanya i la Unió Soviètica), quatre van votar en contra (Regne Unit, França, Polònia i Romania) i els altres nou es van abstenir. La moció espanyola va ser refusada. Aquest nou fracàs de la diplomàcia espanyola va donar lloc a comentaris molts diversos entre els governants espanyols. L’ impressió dominant de la major part dels ministres va ser interpretar les abstencions com un indicatiu de la simpatia creixent de la comunitat internacional per l’anomenada causa nacional.

La firma dels acords de Munich, el 29 de setembre de 1938 entre els quatre “grans” d’Europa, França, Gran Bretanya, Itàlia i Alemanya, que suposaven el desmembrament de Txecoslovàquia, va posar punt i final a les esperances republicanes sobre un gir favorable als seus interessos. Per a Enrique Moradiellos, la resolució de la crisi germano - txeca de setembre de 1938 amb l’Acord de Munich va acabar amb les expectatives republicanes deixant clar que les potències democràtiques que no havien combatut per Txecoslovàquia tampoc ho farien per Espanya. Aquest horitzó internacional tan obscur va aguditzar radicalment la desintegració política interior de la República, accentuant el larvat enfrontament entre els partidaris de continuar la resistència a ultrança i els sectors seduïts per la possibilitat de negociar la rendició amb Franco amb l’aval de les potències occidentals⁴⁷.

Per a Javier Tusell, des de començament dels 1938 la política exterior republicana entra en una nova fase on apareixeran, ja clarament, les divisions

⁴⁷ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p.95

internes que acabaran consumint l'esforç republicà. En efecte, la suma de derrotes militars per a la República, va conduir a una seria divisió en l'interior entre els partidaris, com a cas d'Azaña, de trobar una via per acabar el conflicte mitjançant una solució diplomàtica i, els de Negrín, que consideraven l'idea d'Azaña com irrealitzable mentre la mateixa situació bèl·lica no fos sostenible per a la República⁴⁸.

Amb l'ocupació de Barcelona per part de les forces rebels el 26 de gener de 1939 envers la indiferència d'una població amb gana i extenuada i la caiguda successiva de les diferents línies de defensa disposades a les rodalies de la ciutat. Negrín va haver d'abandonar la idea de la resistència de la capital catalana, de fet, tres dies abans tots els ministeris del govern republicà que s'havien localitzat a Barcelona davant l'embranchida de les forces nacionals van rebre l'ordre de traslladar tot l'aparell administratiu fora de Barcelona, mes concretament a Girona, la ciutat situada a 50 kilòmetres de la frontera francesa, amb la fi de conservar l'únic vincle de la República amb el món exterior. La caiguda de Barcelona tenia una transcendència limitada en el plànol estratègic. La lluita podia continuar en la zona centre-sur, però la rendició sense condicions de la capital catalana va ser rebuda amb un profund abatiment, tant entre la població civil, que ja s'havia llençat a les carreteres amb destí a França, com entre els dirigents republicans. Aquesta conjuntura dramàtica oferia dues possibilitats a Negrín: traslladar el govern a la zona Centre-Sur, si les circumstàncies terminaven imposant-lo, i continuar la lluita, solució que ell personalment recolzava, o bé "sol·licitar els bons oficis de França i de Gran Bretanya per a tractar d'aconseguir una pau humanitària" com va suggerir Azaña. Davant d'una Assemblea de les Corts reduïda a cinquanta diputats, Negrín va pronunciar, l'1 de febrer de 1939, un discurs on va analitzar la situació militar i la posició internacional d'Espanya. (Annexo 2)

Per a Enrique Moradiellos, no hi ha dubte que el context internacional va determinar de mode directe i crucial tant el curs efectiu de la guerra de Espanya com el seu desenllaç final. Sense la constant ajuda militar, diplomàtica i financera prestada per Hitler i Mussolini, es difícil de creure que el bàndol

⁴⁸ TUSELL, Javier. *La política exterior de España en el siglo XX*. p. 256

liderat per el general Franco hagués pogut obtenir la seva rotunda, absoluta e incondicional victòria. De igual manera, sense l'asfixiant embargament imposat per la política de no intervenció i l'inhibició de les democràcies occidentals, amb el seu dur efecte en la capacitat militar i en la fortalesa moral, es molt poc probable que la República hagués sofert un desplomament intern i una derrota militar tan total i sense pal·liatius. Tota l'acció exterior vers el conflicte espanyol tingué com a únic objectiu d'evitar que esdevingués el catalitzador d'una guerra europea que, de fet, acabaria per esclatar mesos després. És més, no va poder evitar almenys tres greus conseqüències de gran transcendència posterior: la crist·lització definitiva de l'Eix italo-germànic; una divisió de l'entesa franco-britànica i la creixent inclinació de la Unió soviètica envers una política de expectant aïllacionisme. De fet, la guerra de Espanya havia posat de manifest reiteradament la incompatibilitat pràctica entre la política anglo-francesa de apaivagament i la política soviètica de seguretat col·lectiva.

Conclusions

La República espanyola va desenvolupar durant la guerra civil una política exterior molt activa. Per al nou règim era una obligació política i material que se li reconegués com l'únic règim legal i legítim a Espanya, *conditio sine qua non* per abastir a l'Exèrcit Popular de material de guerra de l'estranger. Aquesta política va ser a la vegada de desemascarar l'actitud hipòcrita de la societat internacional i afirmar amb això el dret del poble espanyol a escollir les seves pròpies institucions, sense la intervenció ni la ingerència de les potències estrangeres. Ja es tractes de intervenció o no-intervenció, es obligat concloure que, en definitiva, les polítiques que van seguir Londres i Berlín van tenir conseqüències similars. Les dos van contribuir a destruir la democràcia a Espanya i a instaurar un règim dictatorial, per el qual, les seves oportunitats d'èxit sense la mediació exterior eren mes que discutibles.

La política exterior espanyola no va poder trencar el cercle infernal de la no intervenció creat per el *appeasement* britànic i la innacció francesa.

Evidentment, la tasca no guardava proporció amb les forces diplomàtiques de la Segona República espanyola. Desordenada i impotent, va guardar certes línies d'actuació, la més constant de les quals va ser, sens dubte, la seva inclinació vers França, conscient de les seves escasses opcions britàniques, però París no va anar més enllà "d'ajudar als que ajudaven"⁴⁹.

La República només va poder sostenir la guerra gràcies a l'ajuda en armes i subministraments de tot tipus de la URSS. Sense ella, també, la guerra hauria acabat molt d'hora per a la República. Per últim, l'acció exterior de la República va ocupar un lloc clau a l'història política interior de la guerra civil espanyola, al ser el terreny on es van produir les principals fractures internes dintre del camp republicà, entorn a "resistir a ultrança", com reclamava Negrín, o aconseguir una "mediació" de les potències democràtiques, com demanava Azaña. En definitiva, durant l'atzarós període democràtic republicà, els tres projectes institucionals antagònics (Reforma, Reacció i Revolució) havien demostrat una força insuficient per imposar-se definitivament als contraris i aconseguir així l'estabilització de les tensions existents. De fet, a Espanya s'havia arribat a una situació d'empat virtual de forces entre l'alternativa democràtico-reformista i l'alternativa revolucionària amb la recurrent aparició de l'alternativa revolucionària amb capacitat de minar i socavar el poder efectiu de la primera però no per a derrotar-les o, molt menys, substituir-les

⁴⁹ BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul. *España y las grandes potencias del siglo XX*. p.262

Annexos

Proposta de Luis de Zulueta a la Conferencia de Desarmament febrer de 1932

En tierra: la reducción del armamento al límite estricto y necesario para el orden interior, las obligaciones internacionales y el servicio de la Sociedad de Naciones.

En la marina: la reducción de las marinas para la vigilancia de las costas, la neutralización de los estrechos y la contribución a la flota de policía internacional.

En el Aire: la abolición absoluta de la Aviación militar y la internacionalización de la Aviación comercial.

[Fragment estret de *la democracia asesinada* de Jean François Berdah, pàgina 73]

Discurs de Julio Álvarez de Vayo a la Societat de Nacions l'11 de maig de 1937

Señor Presidente: dirigiéndome de nuevo al Consejo, en cuyo seno España ha tenido durante tantos años el honor de contribuir a la labor de la Sociedad de Naciones, permítaseme empezar rechazando con la mayor energía las interpretaciones malévolas de quienes no han sabido ver otra cosa que una voluntad perturbadora en esta última demanda nuestra, por la que se aspiraba a que la mal llamada cuestión española fueses incluida en el orden del día. Es extraordinario y triste constatar hasta qué punto el lenguaje de los que pretenden ser defensores de la institución de Ginebra se confunde con el de sus adversarios. Y no lo es menos afirmar que la política de descrédito, de sabotaje y de ruina de la Sociedad de Naciones, paralizada por el éxito creciente de Berlín y de Roma desde 1935, encuentra en otras capitales las más irresponsables, o si se quiere, los más responsables y ardientes colaboradores [...]. ¿Qué debe esperar un Estado miembro, si además de negarle la existencia a la que tendría derecho de acuerdo con el Pacto ha sido

excluido de la Mesa del Consejo? ¿Que no sacrifiquen ustedes a su pueblo y a la justicia en nombre de la servidumbre impuesta por Berlín y por Roma? [...]. Ya sé que en la reflexión atroz <<¿Cuál es la mejor política que puede seguirse en relación con la SDN?>>, seguramente algunos creen que el mejor favor que habríamos podido hacer, para contribuir a su nueva floración, habría sido dejar de existir como nación independiente, antes de la reunión del mes de mayo. Lamento declarar que, hasta el presente, ¡nuestra cortesía internacional no llega a este grado! Los que basan su política exterior en la próxima hecatombe del pueblo español van a tener que sufrir la misma decepción de quienes creyeron hacer coincidir la firma de un determinado acuerdo de tipo realista con la <<realidad>> de la entrada de las divisiones italianas en Barcelona [...]. El gobierno español considera que lo que el momento presente exige, tanto en interés de la justicia que se le debe a España como en interés de la paz, es el restablecimiento inmediato del derecho internacional.

[Fragment estret de *La democracia asesinada* de Jean François Berdah, pàgina 379-380]

Discurs de Juan Negrín a Figueres davant de l'Assemblea de les Corts l'1 de febrer de 1939

Lo que actualmente se disputa en el mundo es la hegemonía de un imperialismo totalitario y brutal, despótico y desconsiderado, de un lado, y [por otro] la pervivencia de unos países y de unas grandes potencias democráticas con un sentido de comprensión y de convivencia. Es la disputa entre dos civilizaciones: los veinte y pico de siglos de civilización cristiana y helénica y una nueva aparición que ha habido en la Historia del mundo. Hoy, en la lucha que nosotros sostenemos en España, defendemos no solamente los intereses de España sino los de otros países, que no sólo no nos ayudan y no nos han ayudado como deberían, sino que han constituido en nuestra lucha uno de los principales obstáculos. Era sólo misión del Gobierno español tratar de mostrar a estos países neutrales y amigos, no sólo dónde estaban sus intereses, sino lo equivocados que se hallaban al dejarse arrastrar por las maniobras de nuestros enemigos, que tendrían a hacerles creer que aquí simplemente se trataba de si la tendencia o el régimen que España se había de dar, había de ser éste o aquél.

[Fragment estret de *La democracia asesinada* de Jean François Berdah, pàgina 414-415]

Bibliografía

- BALFOUR, Sebastian; PRESTON, Paul: *España y las grandes potencias del siglo XX*. Crítica, Barcelona. 2002
- BERDAH, Jean François: *La democracia asesinada. La republica española y las grandes potencias. 1931-1939*. Crítica. Barcelona. 2002
- MORADIELLOS, Enrique: *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la guerra civil española. Península, Barcelona. 2001*
- TUSELL, Javier: *La política exterior de España en el siglo XX*. Biblioteca nueva, Madrid. 2000
- VILAR, Pierre: *Historia de España*. Crítica, Barcelona. 2008.
- VILLARES, Ramón; BAHAMONDE, Ángel: *El mundo contemporáneo. Siglos XIX y XX*. Taurus, Madrid. 2008